

KÁIN, A TÖRVÉNYSZEGŐ ÉS MÓZES, A TÖRVÉNYALKOTÓ

Szondi Lipót sorsanalíziséről

"A veszély nem a Káin-emberek nagy száma társadalmunkban, hanem az, hogy éppen ők birtokolják a politikai, gazdasági, a művészeti és a tudományos élet legmagasabb pozícióit."

Szondi Lipót

Ha azt a kérdést tesszük föl, mi is az, ami a széles körben ismert Szondi-teszt alkotóját, a Freud és Jung tanításaihoz kapcsolódó sorsanalízis kidolgozóját arra készítette, hogy a *Káin, a törvényszegő, Mózes a törvényalkotó* című ikerkönyvében Mózeset Káinból eredeztesse, benne káini vonásokat, tulajdonságokat keressen, illetve találjon, és azok jelentőségét hangsúlyozza, akkor erre a kérdésre első pillantásra meghökkentő módon csak egyféleképpen válaszolhatunk: mindez Szondi kultúratisztelő polgári beállítottságával magyarázható. Hiszen Szondit egyetlen vágy hajtja: megmutatni, hogy Káin Mózessé válhat, hogy a káini állapot nem végleges, hogy aki tegnap törvényszegő volt, ma elvben akár törvényhozó is lehet, vagyis ahogyan ezt maga Szondi mondja (aki egyébként elutasítja azt a vádat, hogy a megtérő gyilkosokat Mózes szintjére akarná emelni, vagy hogy Mózes bibliai alakját az említett gyilkosok nivójára szándékozna lealacsonyítani), "a gyilkos sorsát az ember fölcserélheti Isten szolgájának a sorsával".

"Káin uralkodik a világon. A világtörténelemben nem Isten, hanem a Káin-emberek szelleme jut kifejezésre" — így kezdi könyvét a megrendült Szondi, amely munka olyan korszak tapasztalataira épül, amikor az erőszakos cselekmények, a háborúk, a népirtások szakadatlan láncolata úgymond mindennapi eseményné vált (Szondi 1936-ban kezdi kidolgozni a sorsanalízis koncepcióját), és amelynek első részében Szondi Káin, "a rendkívül leleményes" gyilkos indulatával foglalkozik.

Amikor azt mondjuk, Szondi mélyen megrendült, látva, hogy a testvérgyilkosság Káin óta nemcsak folytatódik a földön, hanem a düh, a gyűlölet, az irigység és a féltékenység, amelyet az előszó szerzőjének, Benedek Istvánnak a szavaival élve "prehumán lelkünk mélységéből hoztunk magunkkal", szinte elárasztja a világot, akkor a sorsanalízis megalkotóját mind Freudtól, mind Jungtól megkülönböztetjük. Hiszen éppen a megrendülés — ez a személyes, mozzanat — hiányzik mind a száraz, puszta intellektuális konstrukciókat építő Freudnál, aki valamiféle mechanikus, embertől elvonatkoztatott tényekként kezeli az ösztönöket, mind Jungnál, aki bár Freuddal szemben nem az egyéni, hanem a kollektív ösztönöket (tudatalattit) tanulmányozta, mégis Freudhoz hasonlóan személytelenül, objektíve, "tudományosan" szemlélte az embert, benne különböző, személyétől elidegenedett archetípusok hordozóját látta. Éppen ezért Szondi, aki nem hajlandó az em-

bert személytelenül szemlélni, és benne újra meg újra csak archetípusokat felfedezni (amint azt Jung teszi), sem természetét, mint valami gépet, "javítani", tökéletesíteni (amint Freud javasolja), bár — Benedek Istvánt idézzük — "a freudi szókincsből átveszi azt, ami közhasználatúvá lett: orális, anális, Ödipusz- komplexus, incestus és hasonlók, Jungtól az introvertált, extravertált alkatot, sem Freud elfojtásával, sem Jung archetípusaival *nem tud mit kezdeni*".

Freuddal és Junggal szemben ugyanis Szondi az emberi lelket nem egyszerűen léleknek (egyéni vagy kollektív — ez nem fontos), hanem az *emberi* — vagyis minden természeti élőlénytől minőségileg megkülönböztetett — léleknek fogja fel. Így Szondi, aki prehumán örökséget lát az ösztönökben — a gyűlöletben, irigységben, féltékenységben, a becsvágyban és a hiúságban —, felfedezi a humán (vagy más szóval a kultúratisztelő) emberben az "ősbűn isteni büntetését": a szorongást, a nyughatatlanságot, az örök menekülést. Ezek az érzések Szondi szerint szoros kapcsolatban vannak a bűnfelismeréssel és a bűnbeismeréssel, az Isten hangjával az emberben, amit más szóval *lelkiismeretnek* hívnak. "Ez a belső hang — mint belső tudás — óv, figyelmeztet követel, irányít [...], megítél és elítél bizonyos ösztönigényeket, fantázia- és valóságélményeket, vágyakat, szándékokat és tetteket", — írja Szondi, aki hozzáteszi, hogy a bűn felismerését és a bűnmegérzést a környezetben erkölcsnek nevezik, és hogy az erkölcsnek hosszú kultúrtörténete van.

Megjegyezzük, hogy a bűn Szondi-féle megítélése és elítélése egészen más jellegű, mint a freudi "tabu", hiszen Szondinál az Isten értelmes szavát halló lélekről van szó, Freudnál viszont, az úgymond természetes lélekről kell beszélni, amely irigy és fél, amely csak a puszta létezésért reszket. Tehát mivel a sorspszichológia értelmében az ember a bűnös ösztönökkel, a bűn felismerésének és a bűn megértésének a képességével, vagyis lelkiismerettel rendelkezik, mivel az emberben a lelkiismeret éppen olyan régi, mint Káin gyilkos hajlama ("az erkölcs mint a belső harc folyamánya — írja Szondi — amennyiben a tapasztalati premisszák helyesek — már az első gyilkos emberrel a földön jelen van"), nincs elvi akadálya annak, hogy benne a gonosz hajlam vallásos hajlammá alakuljon át.

Ezzel természetesen csak egyet lehet érteni, de ha nem kérdezzük rá, milyen feltételek kellene ahhoz, hogy ez a folyamat meginduljon és végbemenjen, akkor a lehetőség csak elvont lehetőség marad. Maga Szondi ilyen kérdéseket nem tesz föl. Végső soron az én, amely Szondit foglalkoztatja — és ebben tipikusan XX. századi tudós — nem történelmi, hanem mitológiai időben létezik, afféle örökös ismétlődő jelenben él. Így Káin és Mózes nála a történelemtől függetlenül adott archetípusok, amelyekben a bűnre való hajlam (durva ösztönök) és a lelkiismeret szinkretikusan van jelen, csak Káinban a bűnre való hajlam, nem lehet tudni miért, a lelkiismeret fölé kerekedik, Mózesben viszont — már megint nem lehet tudni, miért — fordítva történik.

Szondi maga is érzi, hogy koncepciója a kívánt átalakulást teljes mértékben a vaksors kezébe adja. A könyv végén kénytelen megállapítani: a Káinban végbement folyamat — a bűn elismerése, a bűn megnevezése (verbalizálás) és elítélése, a lelkiismeret kialakulása, a lelkiismereti tilalmak, a vallás és Isten —, amely őt Mózessé tette, "sajnálatosan az egyes egyén Káinjára vonatkozik és a

nem háború idején a tömegben jelenvaló kollektív Káinra. A kollektív Káin ugyanolyan kegyetlenül uralkodik a világon, mint a tízparancsolat kihirdetése előtt és után. A gyilkosság tevékenységében a kollektív Káin nem vesztett erejéből. Törzs törzs ellen harcol, fajta fajta ellen, állam állam ellen, nemzet nemzet ellen, osztály osztály ellen, vallás vallás ellen, sőt még földrész földrész ellen is — csupán a fegyverek változtak". Magát Szondi viszont azon kevesek közé tartozó álmodozónak látja, aki "még mindig az új Mózes jöveteleire áhítozik... aki az emberiség új kivonulását vezetné az örök háborúk országából az örök béke országába". És mivel csak áhítozni tud, hinni viszont nem, egy keserű, számára megválaszolhatatlannak tűnő kérdéssel zárja könyvét: "Vajon nem a bölcsek elérhetetlen utópiája-e a célkitűzés, hogy a tömeg gonosz ösztöneivel Istent szolgálja? Ki tudja?"

Azt kell mondani, hogy e kérdés a Szondi által elfoglalt történelmen kívüli pozícióból nézve tényleg megválaszolhatatlan. Ki tudja, realizálódik-e egyáltalán az az elvi lehetőség, hogy Káin elftélje gyilkos ösztöneit, ki tudja, hogy a Káin lelkében esetleg meginduló harc mivel végződik, ha egyrészt saját magába van bezárva, ha az ember csak immanensen létezik, ha nincs beágyazva olyan kulturális közegbe, amely bizonyos értelemben tőle független, mert nem ő maga teremti, hanem éppen az irányítja, orientálja őt? Azt a kulturális közeget, azt az "egészet"; "emberi univerzumot", amelyről beszélünk, az emberiség alakítja ki (azok az Ótestamentumi atyák és az atyák azon hosszú sora), amely a gonosz ösztönök uralma, egyeduralma ellen küzdve, és abban bízva, hogy az emberi létezésnek az időben, a történelemben kitáruló értelme van, azon munkálkodik, hogy kialakuljon a hagyomány, a kultúra, azoknak a humán normáknak a tára, amely túlmutat akár az individuális lelken, akár a kollektív lelken, amely hozzájuk képest transzcendens.

Ha elfogadjuk ezt a történelmi, kultúrtörténeti szempontot, amely kivezet az egyéni lélek gyötrelmes és talányos magáraulaltságából (egyébként nem véletlen, hogy történelemmel a magánember nem rendelkezik, de nem is minden közösség rendelkezik vele, hanem csak a kultúrközösségnek van történelme), akkor mindjárt beláthatóvá válik, hogy annak a harcnak a kimenetele, amely Szondi szerint minden Káin lelkében folyik, vagy elvben folyhat, nagymértékben a kultúra helyzetétől függ. Azokban az időkben, amikor a kultúra válságos helyzetbe kerül, amikor az életet nem a kultúrnormák orientálják, amikor — ahogyan Szondi írja, és ahogyan ma is tapasztaljuk — a Káin-emberek "birtokolják a politikai, gazdasági, a művészeti és a tudományos élet legmagasabb pozícióit" (ami természetesen nem oka a kultúra válságának, hanem következménye, szimptomatikus jelenség, amelyből a betegségre lehet következtetni), nem is várható, hogy az emberiség többségét, a Szondi-féle "tömeget" alkotó átlagember lelkében a harc a lelkiismeret javára dőljön el.

Éppen ellenkezőleg attól lehet tartani, hogy a legtöbb esetben ez a harc egyáltalán nem is indul meg, hiszen a hatalmat birtokló Káin-emberek, akiknek a véleménye, ízlése, ítélete szabja meg a divatot, magukat "Mózesnek" adják ki, azt állítják, hogy nyugodt lelkiismerettel csinálják, amit csinálnak, és nagyon is vigyáznak, hogy tetteik ne lepleződjenek le, állandóan "taktikáznak", mindig készek arra, hogy letagadják azt, amit előtte állítottak, vagy elferdítsék más állításait (Szondi egyébként a Káin-embert az álcázás művészetének nevezi). Ezzel a Káin-

emberek elaltatják az olyan polgárok lelkiismeretét, akik egyébként sem nagyon válogatósak, akik mindenekelőtt élni akarnak, és emiatt a hazugságot készpénznek hajlandóak venni.

Itt szeretném megjegyezni, hogy az a nép is, amelyet Mózes kivezetett Egyiptomból, amint ezt Szondi is hangsúlyozza, nagyon könnyen beadta a derekát azoknak, akik arra bűjtötták fel, hogy ne a szigorú, áldozatot igénylő, az ember elé lelki és szellemi ideált állító atyák Istenét szolgálja, hogy ne a kultúrnormák szerint gondolkodjon és cselekedjen, hanem például az aranyborjú előtt hódoljon, vagyis ne a lelkiismeretre, hanem az ösztönökre hallagasson. És nemcsak azért történt így, mert e nép oly sokáig élt rabságban, hogy elfelejtette, hogyan kell szabad emberként gondolkodni és cselekedni — hiszen saját akaratából hagyta el a neki kenyeret és húst biztosító Egyiptomot, és követte Mózeset a pusztába —, hanem azért, mert az átlagembernek a hite és akarata nem erős (azért is csak átlagember), a testi megpróbáltatások hamar elcsüggesztik, és akkor hajlandóvá válik becsapni magát, jónak gondolni azt, ami valójában rossz az ember számára, azaz lelki, szellemi igényeit anyagi, testi javakkal lesz hajlamos helyettesíteni, és úgy élni, mintha nem ember volna, hanem csupán élőlény, amely elsősorban ösztöneire hallgat.

Egyébként ebből világossá válik, hogy nem pusztán a nép a szelleminek, az ideálisnak az alkotója, de nem is pusztán az egyes ember, még akkor sem, ha olyan hatalmas, mint Mózes, és hogy a szellem transzcendenciájának, a nép és az egyes ember — a dologi világ véges körülményei között össze nem egyeztethető — szempontjának a kifejezője a transzcendens Isten, vagyis a lét fogalma. A Biblia azért is a könyvek könyve, mert megmutatja, milyen veszélyek leselkednek arra az emberre, akinek az a sorsa, hogy a történelem végéig nehéz munkával szerezze meg mindennapi kenyerét, és akinek egyben az a rendeltetése, hogy közben ember maradjon, azaz lelki-szellemi igényeit semmi körülmények között ne adja fel. A Bibliában az emberi élet azért is mindig *próbatétel*, mert a nagyon is különböző életbeli szituációkban derül ki, hogy mi micsoda, ki mennyit ér, és ki az igaz ember, ki az átlagember, és ki a hamis próféta, vagyis a legátlagabb ember az átlagemberek között.

Ha most azt a kérdést tesszük fel, mi az oka annak, hogy a mi európai keresztény kultúránk olyan mély — a civilizált világon belül szinte hihetetlen jelenségekben megnyilvánuló — válságba került, amilyenek a Szondit megrendítő tömeggyilkosságok, népiirtások voltak, akkor erre a kérdésre azt kell válaszolni, hogy ennek a válságnak az oka éppen az a téves, a mi polgári korunkra jellemző elképzelés volt, hogy a gyenge hitű, gyenge akaratú átlagember, átlagpolgár, aki tulajdonképpen a lelke mélyén tiszteli a kultúrát és hajlandó is lenne annak normái szerint élni, de aki ugyanakkor megfelelő irányítás nélkül oly könnyen eltévelyedik, *saját erejéből*, kizárólag a benne élő kultúratisztelet, lelkiismeret révén vezetővé, irányítóvá, kultúráképviselővé, egyszerűen Mózessé válhat.

Egyébként ha a polgár ritka, ideális esetben arra vállalkozik, hogy kitar a kultúratisztelet mellett, akkor a mi modern világunkban, amelyben a polgári mentalitás totálissá vált, egyszerűen kiszorul az életből, a közéletből, hiszen pozíciója eleve passzív. A kultúratisztelet mentalitás csak akkor érvényesülhet, ha van,

aki a kultúrát nemcsak tiszteli, hanem képviseli is, vagyis ha a polgári, kultúratisztelő mentalitás mellett — és az egyenlőségelvet ezen a spirituális síkon tagadva, azt kell mondani: *felett* — érvényesül az úgymond arisztokratikus, értelmiségi mentalitás is. Azt kell tehát megállapítanunk, hogy a hamis próféta, a Szondi-féle valódi Káin-ember megjelenése és uralomra jutása szinte kikerülhetetlen ott, ahol a polgár azzal kísérletezik, hogy a nem rá szabott kultúráképviselő szerepet betöltse.

Jellemző, hogy a Szondi-féle antropológiát, amely — ahogyan már utaltunk rá — abból a szempontból előnyösen különbözik mind a freudi, mind a jungi antropológiától, hogy Szondi olyan, pozitívan nem mérhető, a kultúrában, a hagyományban gyökerező minőséggel számol (sőt arra épít), amilyen a lelkiismeret, furcsa kétértelműség jellemzi. Egyfelől, ahogyan erről a könyv záró része tanúskodik, ez az antropológia meglehetősen pesszimista kicsengésű, hiszen Szondi, aki a fent említett polgári illuzióból indul ki, már nem bízik abban, hogy a tömegben jelen való kollektív Káin, aki miért, miért nem itt és most Mózes nélkül maradt, saját erejéből kultúratisztelő polgárrá válik. Másfelől viszont Szondi, aki képtelen e polgári illuzióból kilépni, mégis olyan antropológiát épít ki, amely e reményen alapszik.

Már említettük, hogy Szondi nyomatékosan hangsúlyozta: nem állt szándékában Mózes bibliai alakját gyilkosok nivójára lealacsonyítani. Ezt nem is vonjuk kétségbe, csak hogy Szondi könyvéből, amely oly gyakran emlegeti, hogy Mózes gyilkolt, és amely nem akar számolni a gyilkosságok különböző lehetséges motivációjával, hanem minden gyilkosságban a durva ösztönök megnyilvánulását látja, nem lehet kideríteni, miben is különbözött Mózes bármely más gyilkostól, akiben esetleg felébredt a lelkiismeret. Néhány idézettel szeretném ezt illusztrálni. "Az Ószövetség — írja Szondi — nem csinált titkot abból, hogy Mózesben *gyilkos indulatú, gonosz Káin is lakozott*" és arra emlékeztetett, hogy Mózes szerint a nép bűnös vezéreit meg kell ölni, vagyis arra a jelenetre utal, amelyben Mózes kegyetlenül, de a Biblia szelleme szerint igazságosan ítélkezik, hiszen a nép vezérei igen is rosszra, az aranyborjú imáadására tanították a népet. Ezzel szemben Káin gyilkosságában az igazság egy szikráját sem találhatjuk, hiszen Ábel semmi rosszra sem tanította Káint vagy senki mást sem, sőt Káin ellen sem tett semmi rosszat. Káin tehát gyilkos indulatú gonosz volt, Mózes viszont nem.

Egy másik példa: Buber megjegyzéséhez, amely arra vonatkozik, hogy a Bibliában nem az áll, hogy Mózes agyonütötte az egyiptomit, hanem csupán az, hogy megütötte, Szondi a következőket fűzi hozzá: "A sorsanalízisben közömbös, hogy Mózes az egyiptomit agyonütötte vagy — ahogyan Buber véli — csupán megütötte. A pszichológia számára kizárólag az a körülmény a fontos, hogy a mondaelbeszélő, illetve a nép a törvényalkotó alakjára, Mózesre olyan durva indulatokat vetített, mint harag, düh, erőszak, gyilkosság, tehát Káin—tulajdonságokat ... A néplélek tehát már a legkorábbi időben is sejtette, hogy a 'törvényszegő-Káin' és a 'törvényalkotó-Mózes' között szoros, *lényeges* hasonlóság áll fenn". Megint csak azt tudjuk mondani, hogy a Mózes-féle harag, illetve pontosabban mondva a jogos felháborodás egészen más ügy, mint a káini düh, hiszen az az egyiptomi, akit Mózes megütött vagy agyonütött (ez itt nem fontos), nem volt

sem ártatlan, sem jóságos, sem igazságos, nem olyan volt, mint Ábel. Az egyiptomi verte Mózes atyafiait, megalázta azt a népet, amely az egyiptomiaknak dolgozott, vagyis bántotta a gyengéket, és Mózes ezt az igazságtalanságot látva azt tette, amit nemcsak az Ószövetség, de az evangélium sem ítélné el: a lelkét sem sajnálta a felebarátjáért. Ez persze nem jelenti, hogy az Ószövetség el akarta volna hallgatni, hogy Mózes ölt: az emberölés mégiscsak emberölés, még akkor is, ha gonosz ember megöléséről van szó! Mózesnek fizetnie kellett érte, és Mózes bűnhődik is tetteért: el kell hagynia Egyiptomot, ahol nem rabként, hanem előkelő és gazdag úrként élt, koldussá, a törvény üldözöttjévé kellett válnia, rejtőzködve, félve hosszú éveken át idegenben kellett élnie.

Bár formálisan nézve Mózes is sajátkezűleg ölt, az Ószövetség természetesen mégsem nevezi tettét káini tettnek. Hiszen még az emberi világnál sokkal szimplább természeti világban is vezethetnek különböző, egymással semmiféle kapcsolatban nem lévő jelenségek ugyanahhoz az eredményhez: az alma például azért eshet le a fáról, mert az erős szél lerázza, vagy azért, mert egyszerűen megérett és túl nehéz lett, vagy azért, mert a kukac megrágta a szárát. Lehet-e találni valami hasonlóságot, még hozzá *lényeges* hasonlóságot a szél, a súly és a kukac között? Szondi azonban nem látja a különbséget a jóságos testvért irigységből, illetve végső soron hitetlenségből, a létről való megfélemlítés, a kultúra megtagadása miatt megölt Káin és a gonosz embert az igazságért, a kultúrnormák nevében megölt Mózes tette között. Sőt Freudhoz és Junghoz hasonlóan — bár egészen más célkitűzéssel — Szondi azt is állítja, hogy Mózes a maga gonosz Káin-ösztöneit Jáhvéra is rávetítette. "Jáhve és Mózes — írja Szondi — szoros participációs viszonyából következően Mózes nem csupán hatalmát és jóságát tette át Jáhvéra, hanem árnyoldalait, gonosz 'Káin-természetét' is".

Itt szeretnék emlékeztetni arra, hogy Freud Jáhvében kimondottan a vulkánistent, a durva vérszomjas zsarnokot látta, a "második", a zsidó Mózesnek a projekcióját, hiszen az első Mózes, aki elképzelése szerint csakis előkelő egyiptomi férfi lehetett, Ehnaton Aton-vallásának a híve, Freud fantasztikus elmélete szerint a zsidó nép megölte. Ami viszont Jungot illeti, *Válasz a Jób könyvére* című munkájában Jáhvéről azt állítja, hogy "zabolátlan indulatú és épp ebben a mértéktelenségben szenved", hogy "harag és féltékenység emészti", hogy nála "belátás áll a belátástalanság mellett, ahogy jóság is a kegyetlenség szomszédságában, alkotóerő a rombolási vágygal párban", és hogy az ilyen "állagú állapotot kizárólag az *amorális* jelzővel illehetjük".

Ezek után nem csodálkozunk, amikor az egyébként Szondiról sok okos észrevételt tevő Benedek István olyan képtelen, a Biblia szellemével, de Szondi szándékával sem összeegyeztethető dolgokat állít a saját tulajdonságait Jáhvéra áttevő Mózesről, mint például a következő: "A kultúrtörténet ma is igyekszik tisztára mosni Mózes, noha a későbbiek folyamán elkövetett tömeggyilkosságaival (aranyborjú és más kilengések idején) alapos bizonyosságát adja káini indulatainak. Groteszkül hangzik, de így igaz: Mózes volt az első zsidóüldöző. A fáraó csak rab-szolgáskorban tartotta őket, de úgy látszik, nem volt rossz dolguk, mert ismételtelen visszakiváncsoltak Egyiptom földjére, 'amikor a húsos fazék mellett ültünk vala', Mózes ellenben tűzzel-vassal irtotta népét".

Milyen jellemző ez a "csak rabszolgasorban tartotta őket", mintha el lehetne képzelni valamit, ami ennél rosszabb lenne! Milyen jellemző ez a tudni nem akarása annak, hogy a fáraó, aki csak rabszolgasorban tartotta a zsidókat, mindent megtett annak érdekében, hogy lassan, de biztosan kiirtsa e népet (hisz minden újszülött fiúgyermeket megöltek). És milyen jellemző az az eljárás, hogy azt a nagy férfit vádolják népiirtással, aki megmentette ezt a népet, aki keményen, mondhatjuk kegyetlenül (Mózesnek a pusztában nem sok választása volt), mint egy sebész orvosolja a bajokat, arra tanítja a népet, hogy a húsos fazék, amelyet az egyiptomiak eléjük állítottak, ne feledtesse el velük gyermekeik legyilkolását, azt, hogy e nép számára nem lesz jövő.

Ha Szondi belátta volna, hogy a Mózes és Káin közötti lényeges különbség abban áll, hogy az egyik a transzcendens létigazságot szerette, a másik viszont az immanens "ént", vagyis a hatalmat imádta, akkor Szondi nemcsak a mélylélektan, azaz az én-lélektan — számára már érzékelhetően szűk — bűvös köréből lépett volna ki, már nemcsak kultúratisztelő polgári pozícióra helyezkedett volna, hanem a bibliai Mózeshez hasonlóan arisztokratikus, értelmiségi pozíciót foglalt volna el. Szondi könyvében ez majdnem megtörténik, Szondit mintha csak egy lépés választaná el ettől a fordulattól, de ez a fordulat mégsem következik be. Amikor azt mondjuk, hogy csak egy lépés választja el Szondit a Biblia hiteles értelmezésétől, akkor arra gondolunk, hogy Szondi, aki Mózesben tévesen a magában Káint elfojtó, Ábellé váló embert látta, általában azzal az általa oly sokszor idézett Buberrel ért egyet, aki éppen azt mutatja meg, hogy Mózes soha nem volt Káin. Könyve második részében Szondi, aki különböző vallástörténészek, történészek és történetkritikusok Mózes bibliai alakjára vonatkozó nézeteit, heves vitáit világítja meg, Bubernek nyilvánvalóan megkülönböztetett helyet biztosít.

Így már a könyv elején a Mózes egyiptomi voltáról szóló freudi koncepciónak a bírálatát Szondi Buber-idézettel kezdi: "Az, hogy a saját területén olyan jelentős kutató, mint Sigmund Freud, arra szánta magát, hogy egy ilyen teljesen tudománytalan, megalapozatlan, ingatag feltevéseken nyugvó könyvet adjon ki, mint a *Mózes és az egy istenhit* (1939), meglepő és sajnálatos". Buber világos beszédéhez Szondi azt fűzi hozzá, hogy ha valaki pontosan kívánja magát a "szabvány mondák" szabályaihoz tartani, mint Freud teszi (aki azzal érvel Mózes egyiptomi volta mellett, hogy a klasszikus mondák szerint a megtalált gyerek első családjának előkelőnek kell lennie, a másodiknak viszont alacsonyabb rendűnek, és Mózes esetében, akire a Biblia szerint a fáraó lánya talált rá, ez pont fordítva volt), "a mondattörténetek fenti értelmű átdolgozásával a Biblia nagy részét könnyedén 'egyiptomivá' tehetné. Így például a két 'szülőpár' — az alacsonyabb rendű és az előkelő — felcserélésével József bibliai alakját is egyiptomivá lehetne alakítani". Szondi egyébként is sajnálja, hogy Freud, aki az 1937-1938-as években kezdte közölni Mózesről szóló értekezéseit, még nem olvashatta Buber fejtegetéseit, amelyek tíz évvel később születtek: "Talán ezek fékeztek volna 'romantikus költészetét' Mózesről" — mondja ironikusan.

Szondi egyértelműen Buber álláspontjára helyezkedik akkor is, amikor könyvében azokról a hipotézisekről ír, amelyek Jáhvét hol a midjániták, hol a kéniták vulkánistenének mutatják, és amelyek szerint Mózes egy idegen istent fede-

zett fel a Szinájon, és nem az atyák istenét. Buber több ízben szenvedélyesen állást foglal e hipotézisek ellen: "A közkedvelt 'Kénita-hipotézis', amely azt magyarázza, hogy Jáhve egy — Izraelben addig ismeretlen — hegyiisten, tűzisten vagy vulkánisten, és ugyanakkor a kéniták törzsi istene... volt, és Mózes őt a Szináj-hegyen, amelyen élt, 'fedezte fel', megalapozatlan," — írja Buber és hozzáteszi: "Amint egykor Jákobbal Egyiptombba, úgy vonult Jáhve Egyiptomból Midjánba — talán éppen magával Mózessel, aki felett, mint egykor Jákob felett, mint ismeretes, ő örködött. Mózes megéli, hogy ki jelenik meg előtte, újra felismeri őt. Hiszen így történt az atyák idején is". És amikor Szondi Mózes a mondák és a Biblia fényében vizsgálja, vizsgálatát a Buber által sugallt irányba szándékozik vinni, aki úgy véli, hogy "azok az erők, amelyek a mondát alakították, legbelül azonosak azokkal, amelyek a történelmet formálták: ez a hit ereje".

Ezek után szinte hihetetlennek tűnik Szondi kijelentése, hogy a monda elbeszélője, illetve a nép "a vallásalapító alakjának durva indulatokat tulajdonított, amilyen a harag, a düh és az erőszakoskodás, mint a káini gyilkosság". Szinte erőltetettnek tűnik Szondi ragaszkodása ahhoz a kiindulóponthoz, hogy Mózes gyilkos volt (ami ellen Buber hevesen tiltakozott), és hogy a sorsanalízis szempontjából minden más közömbös. Az erőltetettséget az is növeli, hogy *A férfi Mózes* című részt Szondi szintén Buber nézeteivel fejezi be: "Buber alapján Mózes lényge és hatása négy történelmi tettben foglalható össze: Először: Mózes a héber tizenkét törzset az egységes izraeli néppé egyesítette. *Így szerveződött Izrael néppé.* Másodszor: Megvalósította az izraeli közösség vallási és társadalmi életének az egységét. *Így jött létre Izrael népének vallási és társadalmi szervezete.* Harmadszor: Mózes művével valósult meg Isten királysága, az egész népet átfogó isteni uralom. *Ebben nyilvánul meg Mózes teopolitikai elve.* Negyedszer: Mózes tudta, hogy az isteni kiválasztással a nép még nem vált szentté. A nép szakadatlan választás előtt áll a jó és a gonosz, az igazságos és az igazságtalan között, hogy megmaradhasson Isten útján. *Ez a férfi Mózes etikai elve.*"

A *Mózes az ember* című zárórészben Szondi visszatér Mózes, az indulati gyilkos és Jáhve, a kegyetlen Isten témájához (egyébként Jáhve kegyetlenségét Szondi azzal magyarázza, hogy ez a Biblia elbeszélőjének projekciója, amely a poiziáló paroxizmális epileptiform jellegére utal), a Káin-Mózes-dialektikához, a gyilkos ösztön szublimálásához, az Isten gonosz ösztönökkel való szolgálatának gondolatához. De ugyanakkor, amikor olyan eseteket ír le, amelyekben a bűnös ember megtér, akkor világossá válik, hogy nem az ösztönök szublimálásáról van szó, nem a Káin-Mózes dialektikáról, nem az Istennek gonosz ösztönökkel való szolgálatáról, hanem arról, hogy az ember *újraszületik*, vagyis más emberré válik, másképpen gondolkodik, másképpen látja a dolgokat. Így az egyik példaként hozott esetben a gyilkos azt írja Johannes Müllernek rá rendkívüli hatást gyakorolt írásairól, hogy ezek "... az ösztönélet leküzdését nem az elnyomással, hanem az isten-élmény erejével, újraszületésével kívánták elérni", hogy számára egyszer csak világgá vált, "az ember rendeltetését nem önmagában... találja meg, hogy a lelki ismeret a hit funkciója, és hogy az ember nem azért rossz, mert a rosszat akarja, inkább azért esik bűnbe mert *nem elég szabad a jóhoz*".

Az utolsó megállapítás különösen érdekes abból a szempontból, hogy

megkérdőjelezi az egész ösztönéletet, amely a káini tulajdonságoknak az emberben való meglétét valamiféle kezdetleges emberi állapotnak mutatja. "A felduzdadt durva indulatok túláradása a Káin-emberben kiolthatja az én 'fényét', tehát a tiszta tudatot, az érzelmek és a mozgás feletti uralmát, a valósághoz fűződő reális viszonyt. A dühös és a haragos Káin maga mondja: 'sötétség' támadt a szemem előtt, gyakran ködös állapotban vagy elidegenedve tevékenykedik", — írja Szondi Káinról. Vajon valójában nem a fordítottjáról van szó? Vajon nem az én "fényének" a kioltása — annak a fénynek, amely nem az emberben magában, hanem a kultúra, a hagyomány által hozzá szóló transzcendens létben, Istenben van — eredményezi az úgynevezett ösztönök túláradását? És vajon nem a szellem eleni, eleve kudarcra ítélt és emiatt durva, indulatos, vérszomjas hadakozás-e az, amit ösztönöknek szoktunk nevezni? Hiszen a Bibliában sem azért válik Káin Káinná, gyilkossá, mert gonosznak született (csak az apokrif monda mesél arról, hogy Káin nem Ádám fia volt, hanem a Sátáné), hanem azért, mert elfordul Istentől és közben sejt, hogy rosszat cselekszik, nem tud emelt fővel járni. És miért fordul el Káin Istentől? Mert *nem elég szabad a jóhoz*, mert a szellemi szabadság hiányában szenved.

Figyelemre méltó ebből a szempontból, hogyan világítja meg Buber Isten és a nép, Isten és az ember bibliai viszonyát. Buber, ahogyan már említettük, azt állítja, hogy — amint ezt Mózes is gondolta — Jáhve kiválasztásával a nép még nem lett "szent". Ahhoz, hogy "szentté" váljon, nemzedékről nemzedékre, újabb és újabb szituációkban kell választania Isten útja és saját elkülönült énjének tévútja, élet és halál között. A nép célja és egyben az egyes ember célja — a kultúratisztelő polgáré vagy a kultúrát képviselő értelmiségié egyaránt — csak az Isten útján való szakadatlan továbbhaladással, a jó és a gonosz közötti választással érhető el. Azt kell mondani, a Biblia olyan emberekről beszél, akik elég szabadok a jóhoz (bár ez soha nem abszolút, egyszer és mindenkorra elérhető állapot, hiszen még Mózes is egyszer gyengének bizonyult, perlekedett Istennel), valamint olyanokról (pl. Káinról), akik nem elég szabadok a jóhoz, és mindezt azzal a céllal teszi, hogy megtanuljuk megkülönböztetni a jót a rossztól, és hogy a jót választhassuk.

Hogy Szondi Káinban nem a szellem, a transzcendencia, a léttapasztalat hiányát, hanem az őszönök meglétét hangsúlyozza, az tulajdonképpen a tipikusan polgári evolucionista pozícióból ered. Hiszen az immanensen létező világhoz, a tisztességes élet egyetlen lehetséges szférájához való föltétlen, polgári ragaszkodás magyarázza, hogy nem hisz a "csodában", vagyis a szó szoros értelmében vett *újjászületésben*, nem hisz abban, hogy nem átváltozásokból, valamiből valamibe való átmenetekből áll az emberi világ, hanem a semmiből a mindenbe való átfordulás ígérését rejti magában.

